

Spiritualitás és ökológia. Természet és ember a világválságok korában

Kun András

Bevezetés

A címben szereplő spiritualitás, a lelki élet sokak számára szubjektív vagy magánügy, az ökológia pedig természettudomány, s ily módon: közügy. E sorok írója előrebozsajtja, hogy számára mindkettő szívügy. Az alábbiakban emiatt sem kerül sor egy újabb 'spirituális ökológia'-típusú hibrid dédelgetésére. A hazai elméleti ökológusok eszmei vezetője, az utolérhetetlen szintetizálóképességű elmével és érzékenységgel rendelkező Juhász-Nagy Pál ide vonatkozó intelmei túlságosan is igazak és mélyrehatóak. Például az ún. 'kulturális ökológia' kapcsán (az 1987-es *Új Forrás*-vitában): „[...] *miért kellene mindenáron ragaszkodnunk a kifejezetten rossz keretnevekhez? Csak azért, mert az ökológia manapság annyira »divatos«? Vagy csak azért mert e tárgy pusztá neve már mindenkiben gazdag – gyanúsán túl gazdag – asszociációkat kelt? Olyannyira, hogy a végén már tényleg senki sem tudja: igazában miről is folyik a vita?*”¹

¹ Juhász – Nagy 1993: 175.

A jelen írás tehát nem szeretné az utóbbi évtizedekben nálunk is látványos sokszínűségben elburjánzó, különféle jelzőkkel illetett ökológiai vadhajtások számát gyarapítani. Azonban úgy látom, hogy e veszély vagy az esetleges gyanúsítás ellenére sem kerülhető el a szembenézés néhány igencsak érzékeny határkérdéssel. Többek között azzal, hogy a gondolkodásunkból mindenfajta spiritualitást kiszorítani igyekvő modern természettudomány *önmagában* alkalmasnak bizonyult-e felvállalt szerepének betöltésére? Hiszen nyilvánvaló, hogy az utóbbi másfél évszázadban mindinkább redukcionista és naturalista eszmeiségűvé váló természettudomány éppen az ökológiai diszciplína tárgyához kapcsolódó gyakorlat, a természethasználat terén vezetett zsákutcába bennünket. Aligha van épeszű ember, aki a válságokhoz vezető irányban továbbhaladva remélné a megoldást. De ha már változtatni szeretnénk, miképpen kezdjünk hozzá? Ugyancsak észreveendő: a kiutat keresők – így a kutató és a hétköznapi ember is – a szaktudományi részletkérdések és az ezekre kapott szintetizálhatatlan válaszok, a mechanisztikus megoldások felől egyre inkább a holisztikus gondolkodás irányába fordulnak.

A válságok kapcsán pedig még élesebben vetődik fel a kérdés: vajon miként lehetséges, hogy a nyugati természettudományoknak sok évszázados története során sem sikerült a fenntartható életmódra valamilyen mintát kidolgoznia? Sőt, ellenkezőleg! Miért és hogyan történhetett meg az, hogy a globális 'tudományos-technikai haladás' degeneratív és destruktív hatásai ahelyett, hogy csökkennének, egyre gyorsuló ütemben erősödnek?

Jelen cikk fókuszában a fenti kérdések állnak. A világválságok és a kiút keresés korában elkerülhetetlennek látszik, hogy a fenntartható

életmóddal kapcsolatban figyelembe vegyük közös örökségünket, a szentírások elfelejtett vagy nem eléggé komolyan vett javaslatait is. E rövid áttekintésben az ökológusok és más tudományok művelői mellett a nagy világvallások képviselői is megszólalnak.

„A tudás hatalom”

A modern természettudomány atyamesterei között számon tartott Francis Bacon (1561-1626) állítólag e velős jelmondatba sűrítette programját: „A tudás hatalom”. Visszatekintve valóban nem kétséges, hogy Bacon és követői számára a fő cél a természet feletti uralom megszerzése volt, és ehhez a természettudományt tekintették eszköznek. Az *Új Atlantisz* című művében Bacon így írta le látomását a jövőről: „Az élet haladásával [...] a bangot oszlopkon és csövekben továbbítják majd különös vonalakon, és nagy távolságokra [...] repülünk a levegőben [...] hajók járnak majd a víz alatt.” Később: „[...]a pusztítás, a háború és a mérgezés eszközei”, valamint „a háborús gépezetek erősebbek és erőszakosabbak lesznek, legnagyobb ágyúink képességeit is messze meghaladják majd.” Figyelemre méltó jövőbelátási képességről tanúskodnak ezek a mondatok. Ám, szemben Baconnal, egy ilyen látomás sokunkat inkább elriasztott volna a tudomány istenítésétől.

A *természet halála* című könyvében Carolyn Merchant, a kaliforniai Berkeley Egyetem történésze megemlíti, hogy Bacon szerint a természetet „űzött vaddá” és „szolgává” kell tenni. A tudósok fő elfoglaltsága nézetei szerint „kivallatni a természet titkait”.²

Felvetheti valaki, hogy az előbbi idézetek a tudásbővülés kétségkívül látványos iramától megrészegült korai természetvizsgálótól valók, és eme jámbor hevület ily módon akár meg is bocsátható. Ez a kijelentés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy korántsem csupán a hőskori, úttörő tudósok szenvedtek a nagyravágyás betegségétől. Újra a mi Juhász-Nagy Pálunkat idézem: [a természet és az ember viszonyának történeti elemzése kapcsán] *„Ha tetszik, ha nem, mindig abba a felismerésbe botlunk, hogy a természeti gyökerektől elszakadt ember szükségképpen esik az egyik gondolati csapdából a másikba [...] Ezért bangzott még akár tegnap is oly ismerősen Micsurin híres jelmondata: Nem várhatunk könnyoradományt a természettől: amit akarunk, el kell ragadnunk tőle.”*³

A jeles ökológus eszerint úgy tekint „a természeti gyökerektől elszakadt emberre”, mint aki „szükségképpen esik az egyik gondolati csapdából a másikba”. Vegyük észre e sorok üzenetét: „a természeti gyökerektől való elszakadás” nem tudáshoz, hanem zavarhoz, tudatlansághoz vezet.

Ez pedig azt jelenti, hogy csak az a tudás lehet hatalom, amely számol a saját – éppenséggel természeti – korlátaival. Kiváló történeti illusztrációja eme aranyszabálynak, hogy a természeti adottságaik korlátozott voltát figyelmen kívül hagyó kultúrák sorra eltűntek. Tárgyi tudás ide, technológiai fejlettség oda, aki nem számol önnön korlátaival, az előbb-utóbb bukásra van ítélve. Lássunk néhány – a példák sokaságából kiemelt – markánsan jellemző előzményt.

² Lásd: Cremo – Mukunda 1995: 39-42.

³ Juhász – Nagy 1993: 16.

Példák, tanulságokkal

Jared Diamond egyik legfőbb hozzájárulása a környezeti problémák mögött húzódó okok megvilágításához minden bizonnyal *Összeomlás* című műve. Könyvét azzal a szándékkal írta, hogy rámutasson: a világ nagy civilizációi többségükben összeomlottak vagy degradálódtak, ám ez nem szükségszerűen történt így mindenütt.

Diamond egyik legismertebb példája a Húsvét-szigeten lejátszódott tragikus kimenetelű természetpusztítás (a Kr.u. 8-15. századig), mely végül a lakosság szinte teljes kihalását is eredményezte.⁴

Íme, az intő analógia: a Húsvét-sziget tala-
jának, növényzetének és lakosságának szinte

⁴ A legendás törzsfő, Hotu Matua és csapata másfél évezreddel ezelőtt, hosszú tengeri utazás után ért partot a Csendes-óceán kontinensektől távoli részén, a Húsvét-szigeten. A vándorok letelepedtek a pálmákkal és dús növényzettel borított földön. A 11 főnök által vezetett klánok felosztották egymás között a szigetet. Pusztították az élővilágot, és fokozatosan minden erdőt kivágtak. Ezer esztendő alatt a sziget lakossága néhány tucatról mintegy tízezer főre emelkedett.

Eközben a fás növényzet gyakorlatilag eltűnt. Felerősödött a talajerózió, ami csökkentette a terméshozamokat. Nem maradt alapanyag a csónakkészítéshez, és megszűnt a halászat. Végül már a főzéshez sem maradt elég fa - fűvel tüzeltek. Amikor a lakosság létszáma túllépte a 15 ezer főt, hirtelen – gyakorlatilag egyetlen nemzedék életében – beköszöntött az éhínség, a társadalmi felfordulások és a kultúra szétesésének kora.

A társadalmat végül gyilkos háborúk és kannibalizmus okozta tömeghalál rombolta szét. Katonák vették át a hatalmat, és a győztesek megették vagy rabszolgává tették a veszteseket. Az ellenséges törzsek ledöntötték egymás szobrait, és az emberek barlangokba húzódtak. Az egykor buja sziget ekkorra vált olyaná, amilyenek ma ismerjük: kopár, ledöntött szobrokkal tarkított, a korábbi népesség töredékét eltartani képes, füves pusztasággá.

maradéktalan pusztulása és „[...] a Föld bolygó közti párhuzam hátborzongatóan magától értetődik. A globalizáció, a nemzetközi kereskedelem, a sugárhajítású repülőgépek és az internet következtében minden ország függ mások erőforrásaitól, és kölcsönösen hatással van egymásra, pontosan, mint a Húsvét-sziget klánjai [amelyek esztelen versengése okozta a sziget ökológiai rendszerének katasztrófáját]. Az ő hazájuk éppúgy magában áll a Csendes-óceánban, mint a mi Földünk a világűrben. Mikor helyileg megoldhatatlan nehézségeik támadtak, nem volt hova menekülniük”. Diamond szerint a Húsvét-sziget példája nem más, mint jelenünk főbb hibáit éles kontúrokkal ábrázoló karikatúra, avagy „[...] tanmese, mely bemutatja jövőnk eshetőségei közül a lehető legrosszabbat”.⁵ Nem feledhető szempont, hogy ez maga a történelmi valóság, és hogy a Húsvét-szigeten lejátszódott eseményekhez képest fennáll egy igen lényeges különbség: mostanra már az egész Földről van szó.

Részben Diamond ihletésére foglalta össze egy hazai szerzőhármas néhány ókori birodalom pusztulásának rövid történetét. Figyelem! Bár a példák földrajzilag a lehető legtávolabb esnek a Húsvét-szigettől, a párhuzamok egyetlen esetben sem a véletlen művei!

A sumér birodalom, majd Babilon bukása nagymértékben összefügg a meggondolatlanul alkalmazott gazdálkodási módszerekkel: „Ma már tudjuk, hogy a sumér birodalom lassú hanyatlását és bukását a földek elszikesedése okozta, ami [az időlegesen száraz területeken végzett túlzott mértékű] öntözés velejárója. Mivel a kilocsolt folyóvizet a növények elpárologtatják, a talaj felső rétegében felhalmozódik a szikszó.” Csapadék hiányában az öntö-

⁵ Diamond 2007: 127.

zéssel kijuttatott szikeseést okozó sók a talaj felső rétegében maradtak. „[...] a szikeseés előrehaladása jól követhető az agyagtáblákra feljegyzett terméseredmények segítségével. [...] Elsősorban búzát és árpát termesztettek a sumérek. Kr.e. 3500 körül búzából és árpából még megközelítőleg ugyanannyit termeltek. Míg a búza érzékenyebb a talajban felhalmozódott ásványi sókra, az árpa kevésbé, mintegy kétszer akkora a sótűrése. Mivel a szikeseés miatt egyre terméketlenebbé váltak a sumér birodalom földjei, újabb területeket vontak művelésbe. Emiatt a birodalom gazdasági központja a Kr.e. III. évezred közeledtével lassan észak felé tolódott [...] Kr.e. 2500-ra 15%-ra esett vissza a termelt búza aránya és Kr.e. 2400-ra a sumérek elérték a lehetőségeik határát [...] Egyre jobban kimerültek a gabonataralékok, és emiatt a hivatali rendszert és a hadsereget lassan le kellett építeni, a birodalom összeomlása elkerülhetlenné vált.” Nem járt jobban az utódállam, Babilon sem: „[...] bár északabbra terült el, ahol a földek még termékenyek voltak, ám a szikeseés miatt Babilon is elbukott.”⁶ Ezek a példák a közelmúltig talán csak az ókortörténet kutatói számára hordoztak releváns információt. Ma azonban, a globális válságok kibontakozásának, a kizsákmányoló és haszonelvű termétszetszemlélet lelepleződésének korában új és igencsak sürgető értelmezést nyernek.

Összegzésképpen: létezik az emberi közösségeknek olyan közös tulajdonsága, egyetemes jellemzője, amely a földgolyó bármely pontján, technológiai-tudományos fejlettségtől függetlenül bármely korban, kultúrában megjelenhet, és bizonyos körülmények között ez a tulajdonság pusztító erővé válik.

⁶ Végh – Szám – Hetesi 2008: 11-12.

Jelenünk globalizált, technológizált társadalmának válságjelenségei és az ókori birodalmak összeomlása közös üzenetet hordoznak, baljós mellékízzel párosítva Bacon jelmondattát. A tudás valóban ad valamiféle lehetőséget – mondjuk, hatalmat – birtoklójának kezébe. Ez azonban felelősséggel jár: soha nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a fontos körülményt, hogy tudásunk mindig részleges marad. A fennmaradáshoz, a hosszú távon fenntartható élethez valami másra is szükség van. Nem elég az empirikus tudás, megfelelő mentalitással is kell párosulnia. A Nobel-díjas etológus, Konrad Lorenz szerint, akinek természettudományba vetett hitéhez kétség sem férhet, így figyelmeztet: „Rombolóan hat az a tévhit, hogy csak a racionálisan felfogható vagy a tudományosan kimutatható tartozik az emberiség állandó ismeretanyagához.”⁷

Merre tovább? Megvalósult predikciók

Vajon mire gondolt Lorenz, amikor kétségbe vonta a racionalitás kizárólagosságát? Talán valamiféle ködöshöz-irracionalishoz fordulás szükségességére célozgatott? Aligha. A következő mondatokban már azt az „[...] óriási tudást és bölcsességet” ajánlja a figyelmünkbe, amely „[...] minden régi kultúra és minden nagy világvallás részét képezi”.⁸ Ez eléggé egyértelmű utalás arra, hogy a természettudományos módszerekkel nem vizsgálható forrásokból származó tudás még elvben sem utasítható el. Azt a tudásbázist pedig, amelyet az évezredek tapasztalatok igazolnak, a természettudós végképp nem hagyhatja figyelmen

⁷ Lorenz 2002: 82-83.

⁸ Lorenz 2002: 83.

kívül. Már csak szakmai kötelességére – a kutató mindenkori problémamegoldó szerepére, felelősségére – gondolva sem.

Ha Lorenznek igaza van – ami gyanítható –, akkor fogunk találni a nagy világvallások alapját képező művekben, szentírásokban olyan utasításokat, idézeteket, leírásokat, amelyek alapján tovább tájékozódhatunk. Vizsgáljunk meg ezek közül néhányat – most tudományos alapon. Előrebocsájtom, hogy megközelítésem a 'módszertani teizmus', az ősi szentírások elfogulatlan tanulmányozása lesz.

Tudományelméleti közbevetés. A tudományfilozófia klasszikusától, Karl Poppertől tudjuk, hogy még a legszűkebb értelemben vett – tehát a kérdéseket a lehető leginduktívabb és legempirikusabb módon megközelítő – természettudományos kutatás folyamatában is tetten érhetők deduktív elemek. Ide tartozik például az elméletek előrejelzéseinek – predikcióinak – ellenőrzése. Ha egy adott elmélet alapján tett előrejelzésünk beválik, igaznak bizonyul, akkor – addig, amíg ellenkező tapasztalatot nem szerzünk – az elméletet el kell fogadnunk.⁹ Ennek szellemében nézzünk meg először egy védikus állítást, amely több évszázaddal az előbb felsorolt kultúrák pusztulása előtt hangzott el.

A mintegy ötezer éves szentírás, a *Bhagavad-gītā* így írja le az emberek önző, az önkorlátozásra nem hajlandó hozzáállásának következményeit: „Az efféle végkövetkeztetéseket követve az énüket vesztett, csekély értelemmel megáldott, démonikus emberek kedvezőtlen, szörnyű tettekbe fognak, hogy elpusztítsák a világot.” A vers jelentését a védikus irodalom tudósa, A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupāda

így magyarázza: [az önző emberek] „*Arra törekszenek, hogy a lehető legnagyobb élvezetbe jussanak ebben az anyagi világban, s ezért mindig újabb és újabb módszereket találnak ki az érzékkielégítésre. Ezekre a materialista találmányokra úgy tekintenek, mint az emberi civilizáció fejlődésének vívmányaira, holott valójában csak azt eredményezik, hogy az emberek egyre erőszakosabbak, egyre kegyetlenebbek lesznek az állatokhoz és egymáshoz is. Nem tudják, hogyan kell viselkedni embertársaikkal. [...] Ez a vers burkoltan utal az atomfegyverekre is, amikre oly büszke a mai világ. Bármelyik pillanatban kitörhet a háború, és akkor ezek az atomfegyverek szörnyű pusztítást okozhatnak. Mint ahogy ez a vers is jelzi, az efféle találmányok csupán a világ romba döntését szolgálják.*”¹⁰

Ezt a kedvezőtlen mentális állapotot, majd az ennek következtében mind kedvezőtlenebbé váló világállapotot a *Bhagavad-gītā* megközelítése szerint az idézi elő, hogy az emberek „*Azt mondják, hogy ez a világ valótlan, nincsen alapja, és nincs irányító Istene. Szerintük a nemi vágy hozta létre, s a kéjen kívül nincs más oka.*” Részletek a vers magyarázatából: Szerintük a világnak „*Nincsen oka, hatása, irányítója, sem célja – minden valótlan. Azt mondják, hogy a kozmikus megnyilvánulás a véletlenszerű anyagi hatások és ellenhatások révén keletkezett. Nem látják be, hogy az anyagi világot Isten teremtette, meghatározott céllal. Megvan a saját elméletük: a világ véletlen elrendezéséből keletkezett, és az embernek nincs semmi oka abban binnie, hogy Isten áll mögötte. Számukra nincsen különbség a lélek és az anyag között, és nem fogadják el a Legfelsőbb Lelket. Szerintük minden*

⁹ Popper 1997: 38-39.

¹⁰ *Bhagavad-gītā*, 16. 9. vers és magyarázat.

*anyag, s az egész kozmosz egy tudattalan anyagbalmaz.*¹¹

Mindezek olvastán szembesülünk azzal a ténnyel – és itt utalok vissza előbbi tudomány-filozófiai tételünkre –, hogy a *Bhagavad-gītā* több ezer évvel ezelőtt megfogalmazott állítása-it számos későbbi történeti és jelenkori példa igazolja. Vagyis több ezer éve ismeretes, hogy az ember önzésre hajlamos volta a természet pusztításához, sőt, végső soron önpusztításhoz vezet.

Az ember helyzetéről és feladatáról

Most vizsgáljuk meg azokat az állításokat, amelyek az ember helyéről és teendőiről, egyáltalán: földi hivatásáról szólnak. Nézzünk néhány idézetet a *Korán* tanítóitól és a *Bibliából*.

A *Korán* utasítása szerint: „[...] az ember szerepe a földön a khalifa szerepe: Isten helytartója, megbízottja [...] Nem vagyunk urai a földnek: nem a miénk, bogy azt tebetnének vele, amit akarunk.” Ez az előírás mondatta Mohamed prófétával: „A föld zöld és gyönyörű: Isten rád bízta, bogy gondnoka légy.”¹²

A *Bibliában* Isten hasonló utasításokat ad az első emberpárnak, de nyugodtan állíthatjuk: minden embernek, közvetlenül a teremtés után: „És megáldá az Isten őket, és monda nekik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön csúszómászó mindenféle állatokon.”¹³

¹¹ *Bhagavad-gītā*, 16. 8. vers és magyarázat.

¹² Abdullah Omer Nasseef: Az iszlám vallás üzenete a természetről. In: *Assisi Nyilatkozatok*. 1986.

¹³ Károli 1997: 1Móz 1, 28.

Ha összeszámoljuk, ez három utasítás – 1. szaporodjatok, sokasodjatok; 2. hajtsátok birodalmatokba a Földet; és 3. uralkodjatok az élőlényeken. Nem kétséges, az első két parancsot már teljesítettük, vagy inkább túlteljesítettük. De mi a helyzet a harmadikkal, a témánk szempontjából a legfontosabbal – és egyúttal legtöb-
bet vitatottal: „uralkodjatok”? Raj Tamás főrabbi mélyreható elemzése szerint a *Biblia* könyveiben négy különböző ige jelöli az uralkodás különbözőféle formáit: *solét* – erőszakosan uralkodni –, *molékh* vagy *mamlíkh* – vezetéssel, irányítással uralkodni –, *mosél* – igazgatni és rendezni – és *rode* – gondoskodva uralkodni. Az előbb idézett versben ez utóbbi, a *rode* szó szerepel. Vagyis, Isten így jelöli ki az ember feladatát a természettel kapcsolatban: gondoskodva kell uralkodnia.¹⁴ Tehát nem leigázni, elrabolni, kiirtani, hanem *khalifának*, a Föld gondnokának lenni, és *rode* – gondoskodni a többi teremtményről.

Számos szentírási idézetet lehetne még felsorolni, álljon azonban itt egy másfajta versből vett idézet, amely azt a döbbenetet és rémületet sűríti, amely korunk engedetlen emberét eltölti:

„Az Ember, ősi szerződését
a Természettel megszegőn,
bűnétől iszonyodva néz szét
megrontott erdőn és mezőn.”¹⁵

A megszegett szerződés. Újabb idézetek

Apropó: szerződés, valahol már olvastunk erről az 'ősi szerződésről'...

A *Bibliából* ismeretes, hogy a vízözön után az Úr szövetséget kötött az emberrel. Ám hogy-

¹⁴ Raj 2008: 11-13.

¹⁵ Jékely Zoltán 1975: *Születésnapra*, részlet.

ha megnézzük a szóban forgó verseket¹⁶, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a szövetség minden állattal is megkötött, még azokkal is, amelyek nem voltak fenn a bárkán: „[...] mindattól kezdve, a mi a bárkából kijött, a földnek minden vadjáig.”¹⁷

A *Talmud* bölcsei e fogalmazás alapján következtettek arra, hogy az ember használhatja az állatok munkaerejét, de meg nem eheti őket. A *Biblia* szerint csak később, Noé fiainak engedte meg az Úr, hogy húst is egyenek. A húsevés tehát eredetileg nem volt megengedve az ember számára¹⁸, csak később, amikor a bűneset bekövetkezett, és a vízözön elvonult, engedte meg az Úr¹⁹. A *Talmud* tanítói szerint ez azért történt, mert az Úr belátta, hogy vannak az emberek között olyanok, akik nem képesek lemondani a hús fogyasztásáról. Ám a húsevés ekkor is csupán mint az áldozati események következménye értelmezhető – kezdetben kizárólag a Szentélyben (pusztai szent sátorban majd a jeruzsálemi Templomban) lehetett állatokat áldozni.²⁰ Tehát: „Az ősi zsidó tanítás nem veszi magától értetődőnek, hogy az ember húst egyen, nem is dicséri. [...] A 12. században Maimonidész, a rabbinikus tanítók legnagyobbika megmagyarázza, hogy az állatáldozatokat a régi zsidóságban a pogány állatáldozatok még élő ősi hagyománya engedélyezéseként vezették be (*Mareh Nebuhim 111:32*). A jelzés nyilvánvaló: a zsidó vallás le akarta szoktatni az embereket az effélékről.”²¹

A zsidóság körében tehát kezdettől jelen van a vegetáriánizmus mint fontos cél, és az utóbbi évtizedekben mindinkább tért hódít. A vegetáriánus táplálkozásra való törekvés a kereszténységben is mindvégig megfigyelhető, és egyes szerzetesrendek előírásaiban a húsevés tilalmával is találkozunk. Vegetáriánusok a karthauziak, a karmeliták, a kapucinus apácák és a trappisták egy része. A kamalduli rend (a fehér bencések) tagjai sem húst, sem bort nem fogyasztanak. A nagyobb létszámú nem-katolikus felekezetek közül ajánlott a vegetáriánizmus az adventisták és a mormonok számára.²² (Csak érdekességként vetem közbe, hogy „*Szent Ferenc az egész teremtést – állatokat, növényeket, természeti erőket, sőt Napfivérét és Holdnővérét is meghívta, hogy együtt tiszteljék és dicsőítsék az Urat*”).²³ Egyébként az assisi szentet a környezeti problémák iránt nagy érzékenységet mutató II. János Pál pápa 1979-ben az ökológiával foglalkozók patrónusává nyilvánította.²⁴

A vegetáriánizmus tehát azzal az egyetemes emberi kötelességgel van összefüggésben, hogy gondoskodva uralkodjon, és a lehető legkevesebb kárt tegye azokban az élőlényekben, amelyek a gondjaira lettek bízva. Ám a növények, a zöldségek és a gabonafélék is élőlények, az ő elpusztításukra vajon nem vonatkozik a tilalom? A *Bibliából* már idéztem azt a verset, amely szerint az Úr mindenféle növényeket adott az embernek eledelül.²⁵

¹⁶ Károli 1997: 1Móz 9, 9-10.

¹⁷ Raj 2008: 19-21.

¹⁸ Károli 1997: 1Móz 1, 29.

¹⁹ Károli 1997: 1Móz 9, 3.

²⁰ Raj 2008: 16-19.

²¹ Hertzberg, A.: A zsidó vallás üzenete a természetről. In: *Assisi Nyilatkozatok*. 1986.

²² http://www.ivu.org/hungarian/history/christian/christ_veg.html, <http://www.all-creatures.org/cva/default.htm>, <http://web.295.ca/~gondolkodo/talalkozo/irasok/DeakHU00.html>

²³ *Az ökológiai válság: közös felelősségünk. II. János Pál pápa üzenete a Béke Világnapja alkalmából.* In: Jávör 2004: 38-39.

²⁴ *Inter Sanctos Apostoli körlevél.* 1979.

²⁵ Károli 1997: 1Móz 1, 29.

A *Bhagavad-gītā* ezzel kapcsolatban egyértelműbben fogalmaz. Kimondja, hogy az emberek számára csak azok az ételek jelentenek megfelelő táplálékot, amelyeket elfogyasztás előtt Istennek felajánlanak. Kṛṣṇa azt is pontosan megjelöli, hogy milyen körülmények között és milyen ételeket fogad el: „*Ha valaki szeretettel és odaadással áldoz Nekem egy levelet, egy virágot, egy gyümölcsöt vagy egy kevés vizet, Én elfogadom azt.*”²⁶ Az indiai kultúrában tehát a vegetáriánus táplálkozás kiegészül azzal is, hogy a megfelelő alázattal felajánlott – növényekből készült – étel már nem jár a növények elpusztításából származó visszahatásokkal – *karmával* – annak elfogyasztója számára.

Jogos a kérdés: hogy kerül a csizma az asztalra? Miért sorolom a spiritualitás és az ökológia kapcsán egymás után az idézeteket a vegetáriánizmusról? A kérdés jó, a válasz sejthető. Néhány évvel ezelőttig szinte nem volt nyugati tudós, aki síkra szállt volna a vegetáriánizmus mellett. (S ha volt is ilyen, ő is elsősorban az egészségügyi kockázatokat felismerve tett javaslatot a húsfogyasztás csökkentésére.) Ma pedig nap mint nap hallhatjuk a húsevés-ellenes nyilatkozatokat a legrangosabb politikai és tudományos fórumokról – ENSZ-IPCC, ENSZ-FAO, World Watch Institute. Lényegét tekintve nem mondanak mást, mint a több ezer éves szentírások, nem buzdítanak másra, mint amit a szentírások követői évezredek óta naponta gyakorolnak: hagyjatok fel a húsfogyasztással! Repkednek a számok is: 18% IPCC (2006)²⁷, 21% FAO (2006)²⁸, s a legutóbb már

51% World Watch Institute (2009).²⁹ A nevezett intézmények ekkora részben teszik felelőssé a húsipari ágazatot és a hozzá kapcsolódó tevékenységeket (erdőirtás, takarmánytermesztés, vízfogyasztás, szállítás stb.) az egyik legfontosabb klímaváltoztató üvegházhatású gáz, a CO₂ kibocsátásért.

Újra csak azt látjuk, mint a Lorenz intelme nyomán felsorolt korábbi példákna: az emberiség ősi tudásbázisa, a szentírásokba foglalt ökológiai, 'környezetvédelmi' utasítások a természettudományok haladása nyomán sorra beigazolódnak, követendőnek bizonyulnak.

Természetes rendszerek

Az ökológusok kezdettől fogva tudják, hogy a természet élettelen és élő létezői rendkívül komplex rendszert alkotnak. Azok a kutatások, amelyeket később 'ökológia' névvel illettek (a szó először Ernst Haeckel 1866-os könyvében tűnik fel), már a XIX. század elejétől folynak, elsősorban Humboldt ihletése nyomán. Az ökológiai vizsgálatok azután a XX. század elejétől kapcsolódtak teljes sebességre. Ezt követően az ökológia is végigjárta a nyugati tudományok szokásos fejlődési folyamatait: előbb sorra megszülettek a legkülönbözőbb szubdiszciplínák, majd a széttagoeltság miatt fokozódó inoperativitás megszüntetése érdekében lassan megkezdődött az újraegyesítés, a *general ecology* vajúdása.³⁰

A rendszerszemléletű ökológia azonban

²⁶ *Bhagavad-gītā*, 3.13, 9.26.

²⁷ http://wapedia.mobi/hu/Glob%C3%A1lis_felmeleged%C3%A9s

²⁸ http://epa.oszk.hu/00800/00877/01842/pdf/C_2008_282E_0437_0442.pdf

²⁹ http://www.globalisfelmelegedes.info/index.php?option=com_content&view=article&id=534:allattartas-es-klimavaltozas&catid=38:haszonat-tart&Itemid=53

³⁰ Lásd: Juhász – Nagy 1986: 181-182.

mégsem a XIX-XX. század nyugati találmánya. Sőt, ha szabad így fogalmaznom, még az ökológia 'operativizálása' sem közelmúltbéli vívmány³¹ – hogyha az operativitást nem csupán szűk szakmai értelemben, a terminológia és a módszerek szintjein, de a legszélesebb körű alkalmazhatóságot figyelembe véve definiáljuk. A globális ökológiai szisztéma ugyanis a legősibb szentírásokban is olyan komplex rendszerként van definiálva, amely egyetlen elemében sem független.

Nézzünk először néhány védikus példát. Az ősi India természetszemlélete nemcsak a Védákban jelenik meg – például az *Atharva Veda* csodálatos *Föld Himnuszában*³² –, de a filozófiai és történeti könyveket, az *Upanisadokat* és a *Purānákat* is „[...] áthatja az élet tisztelete, annak tudása, hogy a természet hatalmas erői – a föld, az ég, a levegő, a víz és a tűz – akárcsak az élet különböző rendjei, a növények, fák, erdők és állatok mind összefonódnak egymással a természet nagy ritmusában.”³³

Prabhupāda a *Yajur Vedához* tartozó *Ísa Upanisad* 1. mantráját így fordítja: „Az univerzumban minden élő és élettelen az Úr irányítása alatt áll, s minden az Úr tulajdona. Az embernek ezért csak azokat a dolgokat szabad elfogadnia saját szükségleteként, amelyek megilletik, s nem szabad elfogadnia semmi mást, jól tudván, hogy az kibe tartozik.” Részlet a vershez fűzött magyarázatából: „Kṛṣṇa, a legfelsőbb irányító megteremtette az anyagi világot, amely teljesen tökéletes, és

amelyből semmi sem hiányzik. Az Úr látja el az élőlények mindegyikét azzal, amire szükségük van. Mindaz, amire szükségünk van, a földből származik, ezért a föld az a forrás, ami ellát bennünket.”³⁴ Itt nem csupán egy definíciót találunk az eredetről és az összefüggésekről, hanem újabb egyértelmű utasítást is arra nézve, hogy miként kell használnunk a bolygó élő és élettelen erőforrásait.

A *Biblia* nagyon hasonlóan nyilatkozik: „A földet pedig senki el ne adja örökre, mert enyém a föld; csak jövevények és zsellérek vagytok ti nálam.”³⁵ „Az Úr a föld, s annak teljessége; a föld kerekessége s annak lakosai.”³⁶

Ezek a versek, parancsolatok tömör formában fogalmazzák meg azt a nyugati tudomány által túlságosan későn felismert tény, hogy az ökológiai rendszer elemei nem függetlenek, és ebből következően az ökoszisztémák elemeinek, alrendszerének mértékletes használata az ember számára kötelező. Azt látjuk tehát – immár többedszer –, hogy évezredek szövegekből köszönnek vissza azok az előírások, amelyeket mai tudósaink hangoztatnak – vagy közvetlenül megfogalmazva, vagy mint teendőt sugallva.

Vida Gábor ökológust idézem: „A XXI. században a világ kritikus fordulóponthoz érkezett. [...] A probléma tömören abból áll, hogy az emberiség a véges Földön korlátlan növekedésre rendezkedett be, figyelmen kívül hagyva annak eltartóképességét. Másként fogalmazva, nem akar tartósan beilleszkedni a bioszféra működésébe, magát a nagy földi rendszer felett állónak képzeleli. Kifosztja a bolygó erőforrásait, rablógazdálkodást folytat az elvileg megújulni képes ökológiai rendsze-

³¹ Juhász – Nagy 1986.

³² *Atharva Veda* 12. 1.

³³ Singh, K.: A hindu vallás üzenete a természetről. In: *Assisi Nyilatkozatok*. 1986.

³⁴ *Śrīmad Bhāgavatam*, 6. 14. 10. vers és magyarázat.

³⁵ Károli 1997: 3Móz 25, 23.

³⁶ Károli 1997: Zsolt 24, 1.

*reken, s mindezzel saját maga és utódainak létét veszélyezteti.*³⁷

A tudósok felismerték és sorra elismerik, hogy ebben az irányban nem haladhatunk tovább. 2005-ben a világ több mint 1300 kutatója által összeállított *Millennium Ecosystem Assessment* című jelentés rámutatott: „Az emberi tevékenységek a természeti tőke kifosztásával oly mértékű terhet rónak a környezetre, hogy Földünk ökológiai rendszerei már nem garantálják a jövő generációk fenntartását.”³⁸

Nem kívánom túlzottan gyarapítani az idézetek számát; rengeteg hasonlót lehet találni. De engedjenek meg még egy utolsót. Henry Kendall Nobel-díjas fizikus az ökológiai és mentális válságról: „A tudósok ilyen mértékű egyetértésére eddig még nem volt példa. Egyedülálló a nemzetközi tudóstársadalom megegyezése abban, hogy a természetes rendszerek nem képesek a továbbiakban elviselni a jelenlegi emberek tevékenységének hatásait.”³⁹

A tudás - lehetőség

Tudjuk tehát, hogy baj van, a legfőbb ökológus szaktekintélyek értenek egyet abban, hogy a több ezer éve elhangzott figyelmeztetések, a riasztó történelmi példák ellenére komoly problémákat okoztunk, és hogy a helyzeten mielőbb változtatni kell. De vajon miként kezdjük hozzá?

Sokan – talán a naivabbak, vagy a halogatóra hajlamosabbak? – így válaszoltak erre: bízunk a politikusokra, hívjuk össze csúcsta-

lálkozókat! Juhász-Nagy Pál így értékelte a Rióban történeteket: „Anno Domini 1992: a riói impotens csúcstalálkozó... példátlan létszámú sereglet a példátlan semmitmondás, a bosszantó improduktivitás jegyében (akkor, amikor nem is egy világkrízis már valóban ante portas áll).”⁴⁰ Amikor ezeket a sorokat írom, már 2010 van, és mi történt nem sokkal ezelőtt Koppenhágában? A fenti idézetet akár meg is ismételhethetnénk, csak az évszám és a városnév különbözik: „Anno Domini 2009: a koppenhágai impotens csúcstalálkozó...”

Ezek után bátran kimondhatjuk, hogy nem ez lesz a megfelelő irány. A 'csúcstalálkozósdi' jó ötletnek tűnt közel húsz éve is, de azóta sem működik. Valami másra, átfogó szemléletváltásra, mértékletességre és önkorlátozásra lenne szükség. A kortárs ökológus is ez utóbbit tanácsolja, és egyúttal figyelmeztet a várható nehézségekre: „Forradalmian új, radikális szemléletváltás menthet csak meg minket. Ennek megvalósítása azonban világszerte óriási ellenállásba ütközik tévhit, tájékozatlanság, megszokottság és a rövidtávú ellenérdekeltség miatt.”⁴¹

Hasonló értelemben foglalt állást II. János Pál pápa és az ökomenikus pátriárka közös nyilatkozatukban: „A gond nem csupán gazdasági vagy technológiai, elsősorban erkölcsi és lelki. Megoldást a gazdaság és a technológia területén csak akkor találhatunk, ha mélységes változás megy végbe a szívünkben, amely elvezethet bennünket életformánk megváltoztatásához, valamint fogyasztásunk és termelésünk fenntarthatatlan formáinak átalakításához. [...] Először is vissza kell térnünk az alázathoz, valamint fel kell ismernünk batal-

³⁷ Vida 2009: 9.

³⁸ http://www.aspb.ab.ca/page_attachments/0000/0062/bios_2005_spring.pdf

³⁹ Myers – Simon 2004: 182.

⁴⁰ Juhász – Nagy 1993: 9.

⁴¹ Vida 2009: 9.

*munk korlátaikat, és ami még ennél is fontosabb: tudásunkésítélőképességeinkhatárait.*⁴²

Peter Russel, angol pszichológus, filozófus keményebben fogalmaz: „*Ha felismerjük, mi veszélyezteti létünket, és mégis folytatjuk azt a tevékenységet, az valamiféle elmebaj jele. A probléma gyökere a gondolkodásmódunkban, hozzáállásunkban és értékrendünkben van.*” A mentális változásnak tehát meg kell előznie a gyakorlat megváltoztatását, e nélkül – úgy tűnik – nem fog menni.

Mindezek után valósággal üdítő olvasni, amikor a remény hangján szólal meg a kiváló fenntarthatósági szakember-trió: „*Felismerve a fenyegetettséget, az emberek takarékoskodni kezdenek, és gondolnak nemcsak maguk, hanem a gyermekeik jövőjére is. Rájönnek arra, hogy a gátlástalan fogyasztás, az igazából szükségtelen javak halmozása nemcsak az életterületet tisztító tevékenység, a természetes környezet, így a jövőnk elleni vétek, hanem az ő életük minőségét is rontja.*”⁴³

Kiutak. Tovább a konkrétumok felé

A megoldás keresése kapcsán a mentális változtatás elengedhetetlen voltát hangsúlyozza Alan Durning, a World Watch Institute vezető kutatója is: „*Egy törékeny bioszférában az emberiség sorsa attól függ, hogy képesek leszünk-e megvalósítani a korlátozott fogyasztás és a nem-anyagi gyarapodás etikáját, a legmélyebben értelmezett önkorlátozást.*” A tekintetben, hogy miként vigyük véghez e mentalitás vál-

toztatást, Durning a legfőbb iránymutatást „az ősidők óta továbbadott emberi bölcsesség folyamában” látja. A környezetért aggódókat sürgeti, hogy „*[...] kövessék az önkéntes egyszerűség útját, amit Buddhától Mohamedig minden bölcs prédikált.*”⁴⁴

Az Egyházak Világtanácsa és más szervezetek 2000-ben Genfben kiadott nyilatkozata szerint a kiút megtalálásához: „*[...] lélekbeli változás szükséges, amelynek során rájövünk, hogy az igazi értéket nem lehet pénzben kifejezni, és az élet megannyi formáját nem lehet áruba bocsátani. A gazdaságnak kell az embert szolgálnia, sem pedig az embereknek a gazdaság kiszolgálóivá válnia.*”⁴⁵

Vida Gábor ökológus még konkrétabb javaslattal él: „*Az emberi közösségek együttműködő, egymást segítő, szeretetteljes világát kell újra felfedeznünk. Ebben keressük a maradandóbb (fenntarthatóbb) értékeken alapuló boldogulásunkat, s ebben segítsük embertársainkat, s ilyen igényeink hangoztatásával próbáljuk befolyásolni döntéshozóinkat is. Emellett nem árt felkészülni egy remélhetőleg be nem következő összeomlás túlélésére. Ehhez újra el kell sajátítani a 150 évvel ezelőtt még jól működő lokálisan önellátó életmód legfontosabb elemeit.*”⁴⁶

Jó hír, hogy az ökológusok és egyházi vezetők sora által szorgalmazott útkeresés nem csupán megkezdődött, hanem több évtizede tudatosan és sikeresen folyik. A *Bhagavad-gītā* elvein alapuló ökológiai gazdálkodást folytató farmközösségek alakulnak szerte a világon. „*A gaudiya-vaishnavák a Krisna-tudat Nemzetközi Szervezetében (ISKCON) éppen ezért*

⁴² Velencei Nyilatkozat. II. János Pál és Ószentsége I. Bartholomeosz ökumenikus pátriárka közös nyilatkozata a környezeti etikáról. In: Jávör 2004: 40-43.

⁴³ Végh – Szám – Hetesi 2008: 205.

⁴⁴ Cremo – Mukunda 1995: 21.

⁴⁵ Gömböcz 2008: 111.

⁴⁶ Vida 2009: 10.

gazdálkodó közösségeket hoztak létre [...], melyek önkéntes egyszerűségeken és a védikus szentírások elvei iránti elkötelezettségen alapulnak.⁴⁷ Világszerte jelenleg több mint 40 ilyen farmközösség működik, amelyek célja az önellátás, a mértékletes és egyszerű életmód.

S hogy a *Bhagavad-gītā* tanításán alapuló önellátó ökofalu-közösségek létesítése mennyire tudatos folyamat eredménye, azt a következő, Śrīla Prabhupādától, az 1960-as évekből származó idézet is bizonyítja: „Önfenntartó közösségeket kell létrehozunk azzal a céllal, hogy megtermeljük magunk számára a gabonát és a tejelő tehenek segítségével a tejet; ha ezt megteesszük, szó sem lehet hiányról. Tehát fejlesszük ezeket a farmközösségeket ameddig csak lehet. Ezen közösségek ideális társadalmakká kell, hogy érjenek, amelyek a természeti erőforrásokra alapulnak, nem pedig az iparra. Az ipar pusztán az istentelen társadalmat hozta létre, mivel az emberek azt gondolják, hogy képesek mindent megteremteni, amire szükségük van.” Egy másik, hasonló nyilatkozat 1974-ből: „Farmgazdálkodási tevékenységünk a mozgalom igen fontos részét képezi. A számunkra szükséges gabona és tej megtermelésével önellátóvá kell válnunk. Szóba sem fog jönni a szegénység. A farmoknak a természetes anyagok termelésén és nem ipari tevékenységen alapuló, ideális közösségekké kell fejlődniük.”⁴⁸

Vajon miként lehetséges, hogy Prabhupāda, az idős indiai tanító 1965-ben, Nyugatra érkeztekor pontosan tisztában volt azokkal a tennivalókkal, amelyeket a mi tudósaink csak mostanában, az utóbbi években kezde-

nek sürgető szükségként emlegetni?⁴⁹ Érdekes kérdés, vajon honnan tudta, hogy önellátó, a mértékletes életvitelen alapuló, vegetáriánus táplálkozást folytató közösségeket kell alapítani? Milyen jövőbelátó, predikációs képességgel volt megáldva? A válasz az, hogy nincsen szó csodáról, sikerének titka mindössze annyi, hogy az emberiség egyetemes tudáskincséből, a védikus szentírásokból indult ki.

Mi a teendő?

Az előző részekben leírtak világossá tették, hogy a technikai tudás, a természettudományos kutatás mellett a fenntarthatóság megvalósításához másra is szükség van. Láttuk, hogy erre a megfelelő tudás és megfelelő mentalitás együttesen adhat lehetőséget. A megfelelő mentalitás pedig az önkorlátozást, a mértékletességet teszi megvalósíthatóvá. Ugyancsak nyilvánvaló, hogy a mértékletesség – mégpedig az önként vállalt mértékletesség – a jelen állapotokat tekintve

⁴⁹ A problémafelismerés folyamatában – vagyis még messze a konkrét életmódjavaslatoktól – a legelső mérföldkövet 1962-ben rakta le Rachel Carson, amikor „Néma tavasz” (*Silent Spring*) című könyve megjelent Amerikában. A szerző egyebek mellett arra figyelmeztetett, hogy a vegyszerek és hulladékok – például a DDT –, amelyeket szándékosan vagy véletlenül a természetbe juttatunk, katasztrófát fognak okozni. A második mérföldkövet 1972-ben tették le Meadows és munkatársai a Római Klub megbízásából írott *A növekedés határai* (*The Limits of Growth*) című könyvükkel. Ezek a széleskörű figyelmet kiváltó és esetenként elkeseredett vitákat is elindító könyvek mégis meglepően szűk körben hoztak érdemi szemléletváltást. Ne felejtjük el azt sem, hogy egészen más dolog könyvet írni/olvasni, és megint más a változtatást a gyakorlatban elkezdni! Mondjuk ki: sokan máig sem kapcsolnak...

⁴⁷ Cremona 2007: 97-114.

⁴⁸ Részlet Bhaktivedanta Swami Prabhupāda 1974. december 18-án kelt leveléből.

nem csupán lehetőség és magánügy, de már kötelező és közügy.

Egy közelmúltban publikált számítás önmagában is elegendő a belátáshoz: „Az ember biológiai minimum igénye egy évre a mérsékelt égövön bozzávetőlegesen 400 liter víz, 300 kg élelem és valamilyen hajlék, ahol fagypontra feletti hőmérsékletet talál a téli hónapokban. Ilyen körülmények mellett valószínűleg lenne hely a Földön akár 40 milliárd ember számára is. Egy átlagos amerikai ezzel szemben évenként 100000 liter tiszta vizet, 1000 kg változatos ételmezt, legalább 1000 liter üzemanyagot, ezek szállítására plusz kétszer ennyi üzemanyagot megfelelő elektromos energiát igényel. Ezen túlmenően tonnaszám használnál fel fát, papírt, építőanyagot, vegyszereket, fémeket, műanyagokat, stb., s ugyancsak tonnaszám termel szemetet és szennyvizet, melyek megfelelő kezelése további anyagot és energiát követel. Ilyen feltételek mellett talán már egymilliárd emberrel is meghaladnánk bolygónk eltartóképességét.”⁵⁰ Tegyük még hozzá, hogy ez az eszeveszett pazarlás korántsem csupán az USA-ban, de Észak-Amerika egész területén, valamint Európában is folyik.

A mértéktelen életmód, a túlfogyasztás tehát nem valami távoli, elvont dolog, ami egy szigeten, a világ másik sarkában folyik, hanem itt és most, napról napra történik. Bizonyos szempontból kinőttük a Földet, ám nem a népesség lett túl nagy – hiszen „valószínűleg lenne hely a Földön akár 40 milliárd ember számára is” –, hanem a mértéktelenség mutat túl minden határon – jócskán túl az ökológiai rendszerek, bioszféránk eltartóképességének határain. A riasztó következményekről szóló hírek nyomán egyre fokozódik a tanácstalanság. Amíg embe-

rek milliói az éghajlatváltozás és a természetpusztítás következményeitől szenvednek, addig a világ vezetői fővárosról fővárosra járva ’csúcstalálkoznak’.

Ha a változtatásra és talán már tette is kész olvasó ezek után üdítő konkrétumokat szeretne látni/hallani, akkor azt javaslom, hogy látogasson el Somogyvámosra, ahol immár 17 éve sikeresen működik egy önellátó farmközösség, Krisna-völgy.

Krisna-völgy – a megoldás egyik mintája

Fentebb már több esetben idéztem A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupādától, aki a világszerte jelentkező természeti, gazdasági és társadalmi problémákat a védikus minta, elsősorban a *Bhagavad-gītā* elveire alapozva látta megoldhatónak.

Ugyanezen tanításokon alapul az a faluméretű program, amelyet még 1993-ban Külső-Somogyban kezdett el megvalósítani néhány tucat lelkes önkéntes. Ha szabad így fogalmazni, a történelem mára utolérte őket. A *Bhagavad-gītā*-ban a mohóság és önzés következményeként előrejelzett válságok ugyanis sorra bekövetkeznek, és már mindenki számára több-kevesebb kockázatot, veszélyt jelentenek. E 17 év során a somogyvámosi ökofalu kapuin kívül annyit romlott a környezet állapota és az emberek életminősége, hogy Krisna-völgyet mind nyilvánvalóbb sikerei az érdeklődés középpontjába állítják, és tanítandó példává teszik.

Bár nem egy hazai ökofalu-közösségben megtaláljuk a fenntartható életmód és a közösségi önellátás egyes elemeit, de hasonló komplexitásban másutt nem láthatjuk ezeket. Krisna-völgy eredményességével kapcsolatban

⁵⁰ Vida 2009: 74.

a legteljesebb magyarázatot az ökológusok és a társadalomkutatók⁵¹ közösen fogalmazták meg: a szentírásokon és népi tapasztalatokon alapuló tudás, a megfelelő szemlélet, a fenntartható technológiák alkalmazása, valamint a közösségi élet az, ami az ehhez szükséges képességet és energiát szolgáltatja.⁵²

Krisna-völgy mint 'talált kísérlet', mint működő minta ad lehetőséget tudósok, politikusok, érdeklődő szakemberek és laikusok számára, hogy tanulmányozzák a fenntarthatóság egy példáját. Úgy vélem, hogy „amikor nem is egy világkrízis már valóban *ante portas* áll”, rendkívüli érdeklődésre tarthat számot egy olyan minta, amelynek széleskörű megvalósítása esetén „valószínűleg lenne hely a Földön akár 40 milliárd ember számára is.”

Végezetül egy nagyon régi, jól ismert történetet idézek fel, mélységesen egyetértve a bölcs kommentátorral: „*Húsz évszázaddal ezelőtt mesélték két ember történetét, akik egy csónakban hajóztak ki a tengerre. Egyikük hirtelen fűrészelni kezdte talpuk alatt a deszkát. Azt állította, a csónak az övé, azt tebet vele, amit akar. A másik azt felelte: ketten vagyunk a csónakban. Ha kilyukasztod, mindketten elsüllyedünk. (Vayikra Rabbah 4:6). Felelősséggel tartozunk az életért, meg kell védenünk mindenbol. Nemcsak saját bűneink ellen, de másokéival szemben is. Mindannyian ugyanazon a törékeny, csodálatos Föld-csónakon hajózunk. Mentsük meg a csónakunkat – evezzünk együtt!*”⁵³

⁵¹ Farkas 2009: 331-346.

⁵² Hári 2008.

⁵³ Hertzberg, A.: A zsidó vallás üzenete a természetről. In: *Assisi Nyilatkozatok*. 1986.

Felhasznált irodalom

- Assisi Nyilatkozatok. A buddhizmus, a kereszténység, a hinduizmus, az iszlám és a zsidó vallás üzenete a természet és az ember kapcsolatáról*. 1986. Olaszország, Basilica di S. WWF, <http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/f1.htm>
- Bhaktivedanta Swami, A. C. 2001: *A Bbagavad-gītā ügy, ahogy van*. BBT.
- Bhaktivedanta Swami, A. C. 1994: *Śrīmad-Bhāgavatam*, Hatodik ének. BBT.
- Cremo, Michael A. – Mukunda Goswami 1995: *Divine Nature: A Spiritual Perspective on the Environmental Crisis*. Los Angeles, Bhaktivedanta Book Trust.
- Cremo, Michael A. 2007: Máyápur: A béke és ökológiai harmónia mandalája. *TATTVA*, X/1. p.97-114.
- Diamond, Jared 2007: *Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*. Budapest, Typotex.
- Farkas Judit 2009: „Krisna egyik kertje”. Hitorientált életmód és környezetátalakítás Somogyvámoson. In: Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor (szerk.) 2009: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest, L'Harmattan.p.331-346.
- Gömböcz Elvira (szerk.) 2008: *Alternatív globalizáció a népekért és a földért. AGAPE Az Egyházak Világtanácsának dokumentuma és kísérő tanulmányok*. Budapest, Luther Kiadó – Védegylet.
- Hári Beáta 2008: *Magyarországi ökofalvak fenntarthatósági jellemzése és értékelése, továbbá területfejlesztési szempontú vizsgálatuk*. Budapest, Diplomamunka. ELTE, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék.

- Inter Sanctos Apostoli körlevél* 1979: AAS 71 *1979*, 1509.
- Jávor Benedek (szerk.) 2004: *Felelőségünk a teremtett világért. Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Budapest, Védegylet.
- Juhász-Nagy Pál 1986: *Egy operatív ökológia biánya, szükséglete és feladatai*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Juhász-Nagy Pál 1993: *Természet és ember. Kis változatok egy nagy témára*. Budapest, Gondolat.
- Károli Gáspár (ford.) 1997: *Szent Biblia*. Budapest, Magyar Bibliatársulat.
- Lorenz, Konrad 2002: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Cartaphilus Kiadó.
- Myers, Norman – Simon, Julian L. 2004: *Mi a helyes válasz, ha a Föld jövője a tét?* Budapest, Typotex.
- Popper, Karl 1997: *A tudományos kutatás logikája*. Budapest, Európa könyvkiadó.
- Raj Tamás 2008: *Ember-e a mező fája? Környezet- és természetvédelem a Bibliában*. Vác, Makkabi Kiadó, Budapest – Multiszolg Nyomda.
- Végh László – Szám Dorottya – Hetesi Zsolt 2008: *Utolsó kísérlet. Híradás a Föld állapotáról*. Kairosz Kiadó.
- Vida Gábor 2009: Bevezető gondolatok a fenntarthatósághoz. In: Kun A. (szerk.) 2009: *II. Fenntarthatósági Konferencia. Az előadások összefoglalói*. Somogyvámos, Öko-völgy Alapítvány.
- Vida Gábor 2009: Véges Föld és végtelen vágyak. Jelentés a Földről. In: Kóródi Mária (szerk.) 2009: *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Budapest, Pallas.p.59-85.
- Atharva Veda* 12.1. http://www.vedah.com/org2/literature/pdf_docs/Atharva_Veda.pdf

MÚHELY

